वैदूर्य्यमुत्पन्नमनेकवर्णं शोभाभिरामं द्युतिवर्णबीजम्। अविदूरे विदूरस्य गिरेरुत्तङ्गरोधसः। कामभूतिकसीमानमनु तस्याकरोऽभवत्। तस्य नादसमुत्थत्वादाकरः सुमहागुणः। अभूदुत्तरितो लोके लोकत्रयविभूषणः। तस्यैव दानवपतेर्निनदानुरूपप्रावृट्पयोदरवदर्शितचारुरूपाः। वैदूर्य्यरत्नमणयो विविधावभासास्तस्मात् स्फुलिङ्गनिवहा इव संबभूवुः। पद्मरागमुपादाय मणिवर्णा हि ये क्षितौ। सर्वांस्तान् वर्णः शोभाभिर्वैदूर्य्यमनुगच्छति। तेषां प्रधानं शिखिकण्ठनीलं यद्वा भवेद्वेणुदलप्रकाशम्। चाषाग्रपक्षप्रतिमश्रियो ये न ते प्रशस्ता मणिशास्त्रविद्भिः। गुणवान् वैदूर्य्यमणिर्योजयति स्वामिनं वरभाग्यैः। दोषैर्युक्तो दोषैस्तस्माद् यत्नात्परीक्षेत। गिरिकाचशिशुपालौ काचस्फटिकाश्च भूमिनिर्भिन्नाः। वैदूर्य्यमणेरेते विजातयः सन्निभाः सन्ति। लिक्षाभावात् काचं लघुभावाच्छैशुपालकं विद्यात्। गिरिकाचमदीप्तित्वात् स्फटिकं वर्णोज्ज्वलत्वेन। यदिन्द्रनीलस्य महागुणस्य सुवर्णसंख्याकलितस्य मूल्यम्। तदेव वैदूर्य्यमणेः प्रदिष्टं पलद्वयोन्मापितं गौरवस्य। जात्यस्य सर्वेऽपि मणेस्तु यादृक् विजातयः सन्ति समानवर्णाः। तथापि नानाकरणानुमेयभेदप्रकारः परमः प्रदिष्टः। सुखोपलक्ष्यश्च सदा विचार्य्यो ह्ययं प्रभेदो विदुषा नवेन। स्नेहप्रभेदो लघुता मृदुत्वं विजातिलिङ्गं खलु सार्वजन्यम्। कुशलाकुशलैः प्रयुज्यमानाः प्रतिबद्धाः प्रतिसत्क्रिया प्रयोगैः। गुणदोषसमुद्भवं लभन्ते मणयोऽर्थान्तरमूल्यमेव भिन्नाः। क्रमशः समतीतवर्त्तमानाः प्रतिबद्धा मणिबन्धकेन यस्मात्। यदि नाम भवन्ति दोषहीना मणयः षड्गुणमाप्नुवन्ति मूल्यम्। आकरान् समतीतानामुदधेस्तीरसन्निधौ। मूल्यमेतत् खनीनान्तु न सर्वत्र महीतले। सुवर्णो मनुना यस्तु प्रोक्तः षोडशमाषकः। तस्य सप्ततिमोभागः संज्ञारूपं करिष्यति। शाणश्चतुर्माषमानो माषकः पञ्चकृष्णलः। पलस्य दशमोभागो धरणः परिकीर्त्तितः। इति मानविधिः प्रोक्तो रत्नानां मूल्यनिश्चये"। गारुड़े ७३ अ०। "सितञ्च धूम्रसङ्काशमीषत्कृष्णसितं भवेत्। वैदूर्य्यनाम तद्रत्नं रत्नविद्भिरुदाहृतम्। ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रजातिभेदाश्चतुर्विधाः। सितनीलो भवेद्विप्रः सितरक्तस्तु बाहुजः। पीतनीलस्तु वैश्यः स्यात् नील एव हि शूद्रकः"। अथ गुणाः "मार्ज्जारनयनप्रख्यं रसोनप्रतिमं हि वा। कलिलं निर्मलं व्यङ्गं वैदूर्य्यं देवभूषणम्। सुतारं घनमत्यच्छं कलिलं व्यङ्गमेव च। वैदूर्य्याणां समाख्याता एते पञ्च महागुणाः"। "उद्गिरन्निव दीप्तिं योऽसौ सुतार इतीर्य्यते। प्रमाणतोऽल्पं गुरु यद् घनमित्यभिधीयते। कलङ्कादिविहीनं तदत्यच्छमिति कीर्त्तितम्। ब्रह्मयस्त्रकलाकारश्चञ्चलो यत्र दृश्यते। कलिलं नाम तद्राज्ञः सर्वसम्पत्तिकारकम्। विश्लिष्टाङ्गन्तु वैदूर्य्यं व्यङ्गमित्यभिधीयते। कर्करं कर्कशं त्रासः कलङ्का देह इत्यपि। एते पञ्च महादोषा वैदूर्य्याणामुदीरिताः। शर्करायुक्तमिव यत् प्रतिभाति च कर्करम्। स्पर्शेऽपि यत्तज्ज्ञेयं च कर्कशं बन्धुनाशनम्। भिन्नभ्रान्तिकरस्त्रासः स कुर्य्यात् कुलसंक्षयम्। विरुद्धवर्णो यस्याङ्के कलङ्कः क्षयकारकः। मलदिग्ध इवाभाति देहो देहविनाशनः। जयति यदि सुवर्णत्यागहीनो यदा वा बहुविधमणिहारो भूपतिर्वा यतिर्वा। दधदपि धृतदोषं जातु वैदूर्य्यरत्नं प्रतिहतफलरूपः पातमेष्यत्यवश्यम्"। युक्तिकल्पतरुः।

वैदेह पु० विशेषेण देह उपचयो यस्य स्वार्थे प्रज्ञाद्यण् विदेहे भवः अण् वा। १वणिग्जने भरतः। शूद्रात् वैश्यजाते २जातिभेदे पुंस्त्री०मेदि० स्त्रियां ङीष्। ठक्। वैदेहिकोऽपि वणिजि। विदेहानां राजा अण्। ३विदेहराजे जनके नृपे।

वैदेही स्त्री विदेहेषु मिथिलादेशेषु भवा अण्। १सीतायाम् जनकात्मजायाम् २हरिद्रायाम् ३पिप्पल्यां ४वणिक् स्त्रियाञ्च मेदि०।

वैद्य पु०विद्याऽस्त्यस्य अण्। १पण्डिते "नाविद्यानान्तु वैद्येन देयं विद्याधनात् क्वचित्" दायभा०। २भिषजि अमरः। तदुपकारके ३वासकवृक्षे च शब्दच०। वैद्योत्पत्तिश्च "वैद्योऽश्विनीकुमारेण जातश्च विप्रयोषिति। वैद्यवीर्य्येण शूद्रायां बभूवुर्बहवो जनाः। ते च ग्रामगुणज्ञाश्च मन्त्रौषधिपरायणाः। तेभ्यश्च जाताः शूद्रायां ते व्यालग्राहिणो भुवि"। शौनक उवाच "कथं ब्राह्मणपत्न्यान्तु सूर्य्यपुत्रोऽश्विनीसुतः। अहो केन विपाकेन वीर्य्याधानं चकार सः"। सौतिरुवाच "गच्छन्तीं तीर्थयात्रायां ब्राह्मणीं रविनन्दनः। ददर्श कामुकीं कान्तः पुष्पोद्याने मनोहरे। तया निवारितो यत्नात् बलेन बलवान् सुरः। अतीव सुन्दरीं दृष्ट्वा वीर्य्यानानं चकार सः। द्रुतं तत्याज गर्भं सा पुष्पोद्याने मनोरमे